

מלחמה במקום שלום: מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל / אורי בן־אליעזר

הוצאת מודן, 2019, 686 עמודים

מאיר אלרן וגבי שפר

ספרו של הסוציולוג אורי בן־אליעזר הוא עבודה חשובה ומעוררת עניין, כשם שהיא מאתגרת מבחינה כמותית ואיכותית. הספר מאתגר מבחינה כמותית הן בגלל אורכו, הן בגלל היריעה ההיסטורית הרחבה מאוד הנבחנת במסגרתו – מתקופת 'השומר' והגדודים העבריים ועד לעימותים האחרונים עם חמאס בעזה – והן בשל פירוט רב של אירועים היסטוריים שאליהם בחר בן־אליעזר להתייחס. הספר מאתגר מבחינה איכותית משום שהוא מכנס יותר ממאה שנים של היסטוריה יהודית דינמית בארץ ישראל, שהתפתחה בתנאים של שינויים מערכתיים מפליגים לתוך מסגרת תפיסתית נוקשה ומקשה, המייחדת את החיבור התרבותי־אידיאולוגי בין אתנו־לאומיות ומיליטריזם כציר המכונן של הגישה הישראלית, וזאת בצורה המצטיירת ככתב אשמה מתריס בעל גוון פוליטי בולט. בסקירה זו ננסה להתמודד עם האתגר האיכותי שמציב בן־אליעזר. הפרק העיוני הפותח הוא בעל חשיבות מיוחדת וכולל כמה טענות מרכזיות: הראשונה – מראשית הציונות התברר כי היא מייצגת "לאומיות... על בסיס אתני [אשר] שמה דגש על עקרונות תרבותיים פרטיקולריים ושיוכיים" (עמ' 28); השנייה – עקב כך "קיימת הסתכלות ציונית־ישראלית ייחודית שיש בה מידה רבה של קביעות ואחידות ביחס לקונפליקט" (עמ' 31), והדבר נתפס כבינארי בין "אנחנו" (האומה הנבחרת) ו"הם"; הטענה השלישית – הסתכלות זו נעשית מנקודת מבט של שתי תופעות החוברות כאן למקשה אחת: האחת – אתנו־לאומיות, שהיא "אינה רק השקפת עולם המשמרת ייחוד תרבותי על בסיס העבר, אלא היא האידיאולוגיה המכוננת את

המציאות במונחים של הדירה, שליטה ופיקוח" (עמ' 46); התופעה השנייה היא מיליטריזם, המוגדר כ"נטייה לפתור בעיות מדיניות בדרך הצבאית ולהפוך את הדרך הזו ללגיטימית... ושגורה" (עמ' 49); הטענה הרביעית היא שהחיבור בין שתי התופעות הללו יוצר את הסיכון הרב למלחמה (עמ' 46); הטענה החמישית והמסכמת היא ש"הלאומיות הישראלית... בשילוב עם אידיאולוגיה מיליטריסטית" ... "יחד עם המרכיב הדתי" ... היוותה "גורם מרכזי שהוביל את ישראל לסכסוך ולמלחמות במשך 100 שנה והקשה את האפשרות להגיע לשלום כאשר נוצר הסיכוי לכך" (עמ' 52).

על פניו, פרקי הספר – הסוקרים את התקופה שלפני הקמת מדינת ישראל, תקופת המלחמות הקוננוציונליות ותקופת "המלחמות החדשות" – אמורים לחזק את הטענה הביקורתית בעליל של בן־אליעזר. אולם יותר משהניתוח המפורט מאוד עושה זאת, הוא מעורר שאלות נוקבות. חלק מהן הוצגו בבהירות במאמרו של אדם רז. אנו נתייחס כאן למספר סוגיות חשובות אחרות העולות מהספר הנסקר:

בעניין המידתיות והאובייקטיביות: מחד גיסא, אין ספק שלבן־אליעזר דעה חד־משמעית וחד־ערכית לגבי מרכזיותו – המזיקה – של החיבור בין האידיאולוגיות הישראליות האתנו־לאומיות והמיליטריסטיות בסוגיות היסוד של מלחמה ושלום. דעה זו מוצגת בספר שוב ושוב בצורה בהירה ובנימה ביקורתית מובהקת. מאידך גיסא, המחבר מתקשה, מטבע הדברים, לקבוע ולשכנע עד כמה משפיע חיבור זה כשלעצמו על ההווה הישראלית ההטרופית כל כך, ועל ההחלטות הישראליות לאורך ההיסטוריה בשאלות של חוץ וביטחון, ובעיקר – מה משקלו מול מרכיבים מעצבים אחרים.

ייחודיותו של המקרה הישראלי: בן־אליעזר מעמיק את התייחסותו במבוא לתיאוריות אוניברסליות בדבר הסיבות למלחמה (רציונליות מול רגש), תוך התמודדות עם ההשפעה של תרבות ואידיאולוגיה על היווצרותן של מלחמות. טענתו היא שכדי להבין את המאזן בין מלחמות לשלום בתפיסה המתפתחת בישראל לאורך הזמן, יש להתייחס בניתוח מאוזן למציאות הישראלית המשתנה כאל מקרה יוצא דופן, המעוצב במידה מכרעת על ידי הסביבה המשתנה של ישראל – הפנימית והחיצונית. ואכן, הנחת היסוד המעצבת מלכתחילה את הסכסוך הערבי והפלסטיני עם ישראל היא היותה מדינת לאום אתנית מזהה ובעלת מסגור דתי מובהק, שתקומתה מתרחשת במרחב טריטוריאלי ערבי עוין. זו אכן הראשה בזוהר הבסיסית של ישראל כמו גם בהתפתחותה של הישות המדינית הפלסטינית. ההתנגדות הפלסטינית והערבית הנמשכת לעקרון יסוד זה תורמת לעיצוב ולשימור הסכסוך

של מלחמת לבנון השנייה וסבבי העימות עם חמאס בעזה היה מקום לדון במגבלות הכוח הצבאי של ישראל, המשפיע שוב ושוב על תפיסת הביטחון שלה ועל יישומה בעימותים האחרונים.

היחסים בין הדרג הצבאי לדרג המדיני: לאורך הספר חוזר המחבר וקובע כי הצבא מייצג בצורה קיצונית את המיליטריזם האתנו־לאומי של ישראל, בחזקת "מה שלא הולך בכוח, הולך ביותר כוח" (עמ' 479). בסיכום הספר אף נקבע כי "ללאומיות המיליטריסטית היו דוברים ונשאים רבים... לא פעם גם הצבא שימש גורם כזה, הן בתפיסתו... והן באמצעות מיליטריזם אינסטרומנטלי" (עמ' 602). כך יוצר המחבר מצג הראוי לבחינה מדוקדקת, מעבר להצבעות נקודתיות על מקרים ועל בעלי תפקיד (למשל, האזכור החוזר ונשנה של רחבעם זאבי "גנדי"), שמידת היותם ממאפייני התופעה מפוקפקת. העובדה שלבכירי הצבא היה מעמד משפיע בקרב מקבלי החלטות ובשיח הציבורי לאורך השנים הוצגה ומוסמכה במחקרים רבים. עם זאת, גם לאחרונה יש עדויות רבות על כך שהממסד הביטחוני מבטא עמדות פרגמטיות ומרסנות בעליל בסוגיות מגוונות של הפעלת הכוח הצבאי. הצגה חד־צדדית של נושא זה מעיבה על העבודה כולה, החסרה התייחסות מתבקשת לניואנסים בניתוח סוגיות יסוד בתחומי הביטחון הלאומי.

בסיכום הספר מצא המחבר לנכון – וטוב שכך – לסייג ולהבהיר כי הוא "אינו בא להצביע על מכלול הסיבות שגורמות לכך שישראל מעורבת באינספור מלחמות מאז הקמתה והוא גם אינו מתיימר לצמצם סכסוך ארוך ימים לגורם אחד בלבד. בוודאי אין פה כוונה להתעלם מהחלק ומהתרומה שיש למדינות הערביות בכלל ולפלסטינים בפרט לסכסוך הלאומי הנמשך" (עמ' 601). אולי הערה חשובה זו הייתה אמורה לשמש פתיח לכתיבת ספר המצביע על מכלול הסיבות שגורמות למלחמות ישראל, כזה שאינו מתעלם מהתרומה הערבית לסכסוך ומהוויכוחים שהיו בהנהגה ובציבוריות הישראלית לאורך הדרך הארוכה בסוגיות של מלחמה ושלום. למרות שבן־אליעזר החליט אחרת, ספרו מייצג תרומה חשובה לשיח הציבורי בנושא חלקה של ישראל בהרחקת התהליך המדיני לקידום השלום עם שכנה – סוגיה בעלת חשיבות רבה מאוד בהווה הישראלית.

מאיר אלרן – תת־אלוף (מיל') ד"ר מאיר אלרן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי וראש התוכנית לחקר החזית האזרחית. במהלך שירותו בצה"ל שימש בתפקידים שונים באגף המודיעין, ובתפקידו האחרון היה סגן ראש אמ"ן. ד"ר אלרן הוא המייסד וראש התוכנית לתואר שני במנהל ובמדיניות ציבורית בהתמחות בביטחון לאומי, במחלקה למנהל ולמדיניות ציבורית במכללת ספיר.

כתופעה רב־צדדית שיש לה היבטים רבים המשתנים תדיר. החלטת המחבר לנתח בספרו רק את הצד הישראלי ולהתעלם הלכה למעשה מצדדים אחרים יוצרת חוסר איזון, המקשה לפענח את התמונה המורכבת. מלחמה, כמו שלום, היא נחלתם של יותר מצד אחד, גם אם צד אחד עשוי להימצא אחראי להתפתחויות יותר מהאחר. **היעלמותו של השלום והתהליך המדיני:** בן־אליעזר הוא שבחר להצביע בכותרת ספרו על המגמה הישראלית להציב את המלחמה במקום השלום. תמונה יותר היא החלטתו שלא לכלול בספרו את ניתוח הנסיבות והסיבות – ולו מהצד הישראלי, לשיטתו – לקידומו ולשימורו של השלום המכונן עם מצרים. כך גם בהתייחס להסכמי אוסלו ההיסטוריים עם הפלסטינים ולחתימת הסכם השלום עם ירדן. שלושת אלה משקפים התפתחויות מכריעות ביחסים בין ישראל לשכנותיה, בהציבם את הסכסוך על בסיס שונה. לישראל היה ויש תפקיד מרכזי בהתפתחויות אלה.

בין מלחמה, שלום וכיבוש מתמשך: בן־אליעזר אינו מסתיר את הסתייגותו החריפה מהכיבוש הישראלי בשטחים הפלסטיניים, ותולה חלק נכבד מהתמשכותו ומהיעדר תהליך מדיני בשנים האחרונות בגישה הישראלית, שלטענתו תביא לאובדן הדמוקרטיה בישראל (עמ' 603). טיעוניו בנושא רגיש זה מעוררי מחשבה. עם זאת, בהתייחס לחוט השדרה של טיעוני הספר יש מקום להפריד בין הדיון במלחמות לבין הדיון בתוצאותיהן. למשל, האם הכיבוש כשלעצמו הוא מצב מלחמה? האם ישראל מצויה מאז החתימה על הסכמי אוסלו במצב של מלחמה עם הרשות הפלסטינית? האם העובדה שישראל נמנעת מסיפוח הגדה המערבית מצד אחד, והחליטה על ההתנתקות מרצועת עזה מצד שני (עמ' 538-541) אינה מצביעה על נוכחותם של גוני ביניים בין תפיסת המלחמה לבין תפיסת השלום של ישראל? הדיון בגוונים אלה חסר והדבר פוגם בהבנת התמונה השלמה. **על "המלחמות החדשות":** בצדק רב העניק בן־אליעזר מקום לדיון ב"מלחמות החדשות", אולם גם כאן הוא דבק בטיעוניו הקודמים לגבי המיליטריזם האתנו־לאומי של ישראל, המעמיד את הניגודים בין הצדדים לסכסוך "על יחסים היררכיים של שולטים ונשלטים, כובשים ונכבשים" (עמ' 501). לדידו גם "מלחמה כזו נותנת ביטוי אלים במיוחד לסכסוך אתני, דתי או אתנו־לאומי, ושאין היא מבטאת כל רצון לסיימו" (עמ' 503). כך למשל מתאר המחבר את הגישה הישראלית לאינתיפאדה השנייה כ"שיטה של קיבוע הכיבוש והשליטה... באמצעות תורת לחימה... מאורגנת, שגם הובילה לכך שצה"ל היה זה שהפך את אינתיפאדת אל־אקצא למלחמה" (עמ' 9-508). דווקא בניתוח

גבי שפר — פרופ' גבי שפר הוא עמית מחקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, מומחה להנהגה הישראלית, ליחסי ישראל והגולה, ליחסי חברה והממסד הביטחוני בישראל ולהשפעתם של איומים קיומיים. כיהן כפרופסור למדעי המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, פרסם מגוון גדול של ספרים, מאמרים, סקירות, ופרסומים אחרים, ואף זכה בפרס ראש הממשלה על הביוגרפיה שכתב על ראש הממשלה משה שרת. פרופ' שפר שימש בעבר יועץ במשרד ראש הממשלה ובמשרד החוץ, במשרד הביטחון ובמשרד החינוך.